

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису
УДК 342.9.35.072.6.

ОРЛЮК Олена Павлівна

**КРЕДИТНІ СПІЛКИ
ЯК ЛАНКА КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.07. - теорія управління;
адміністративне право і процес,
фінансове право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 1997

342 + 347

00751803 (0)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі конституційного та адміністративного права юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Воронова Лідія Костянтинівна, Київський університет імені Тараса Шевченка, кафедра конституційного та адміністративного права, професор.

Офіційні опоненти:

1. Член-кореспондент Академії правових наук, доктор юридичних наук Кубко Є.Б., провідний фахівець Інституту держави та права імені В.М.Корецького НАН України.

2. Кандидат юридичних наук, доцент Ісаєва Н.К., старший науковий співробітник Інституту держави та права імені В.М.Корецького НАН України.

Провідна організація - Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича.

Захист відбудеться 11 листопада 1997 року о «12» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.00.1.04. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м. Київ, вул. Володимирська, 64.)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (252017, м. Київ, вул. Володимирська, 64.)

Автореферат розісланий «10» листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Бобровнік С.В.

AB-38.674

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Істотні зміни в економіко-правовій системі України, що відбуваються в останні роки, — розвиток ринкового господарства, введення інституту приватної власності, обмеження втручання держави в економічну сферу, зрівняння у правах суб'єктів господарювання, радикальна перебудова фінансово-кредитної системи вимагають чіткої уяви щодо складових елементів, що призводять у рух усю систему і дозволяють їй функціонувати із необхідною ефективністю та в потрібному напрямку. Базою перетворення господарського механізму країни є перехід до переважно економічних методів регулювання господарської діяльності. В цих умовах значно збільшується роль вартісних категорій, в тому числі кредиту, в управлінні економікою.

Розвиток України як суверенної держави вимагає вирішення наявних проблем, пов'язаних безпосередньо із становленням національної кредитної системи як в цілому, так і окремих її інститутів (елементів). Одним з цих інститутів виступають кредитні правовідносини.

При неухильно зростаючих витратах і значно менших доходах бюджету держава прагне забезпечити їх збалансованість. На сьогодні це є досить складним завданням, оскільки продовжується спад виробництва та зростають ціни. Проте досягти збалансованості бюджету ще не означає повністю вирішити завдання збалансованості всіх грошових ресурсів і найбільш ефективного їх використання в усьому фінансовому обороті країни. Вихід з інфляції необхідно шукати в нарощуванні виробництва товарної маси, економічному стимулюванні зростання грошових доходів населення, залученні коштів населення до фінансово-кредитної сфери через позики, лотереї, сертифікати тощо. Зрозуміло, що в розв'язанні цих проблем є певні складнощі.

В сучасний період переходу країни до ринкової економіки кредитно-фінансові методи регулювання мають вирішувати найскладніші завдання, створюючи фінансове середовище для якнайшвидшого розвитку ринкових відносин і підтримуючи за допомогою фінансових інструментів рівновагу в економіці, оскільки роздержавлення і приватизація ставлять перед кредитно-фінансовою системою завдання задоволення

інтересів різних власників.

У складних умовах, що супроводжуються економічною кризою, інфляцією, втратою робочих місць, зниженням доходів населення, коли більшість людей не має доступу до формальної банківської системи, на допомогу громадянам повинні прийти різноманітні форми громадської самодіяльності, зокрема, кредитні спілки. Вони є однією з ефективних форм організації та виховання господарської активності та ініціативи, надійним способом переорієнтування працівників.

Конституція (Основний Закон) України гарантує громадянам України право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Згідно положень Закону України «Про об'єднання громадян» від 11.11.1993р. кредитні спілки є громадськими об'єднаннями. В той же час вони виступають як позабанківський кредитно-фінансовий інститут і являють собою особливий інструмент фінансового ринку. Джерелом формування коштів кредитної спілки виступають вступний та членські внески її членів, а також пожертвування фізичних та юридичних осіб. Вказані кошти можуть використовуватися для кредитних операцій.

Даний інструмент фінансового ринку відіграє досить помітну роль в економічному та соціальному житті світу. За статистикою 75 мільйонів чоловік об'єднано у 34 тисячі кредитних спілок, що функціонують у 80 країнах світу та мають капітал близько 300 млрд. доларів США.

При наявності певних обмежень, встановлених законодавством України (видача позичок лише членам кредитної спілки, заборона займатися підприємницькою діяльністю тощо), у кредитних спілок є досить можливостей для здійснення фінансових операцій. Використання пожертвувань, операції із закладеним майном, вклад коштів в банківські установи, робота з готівкою, діяльність кредитних асоціацій - ці та інші операції дають наявну можливість отримувати прибуток. Крім цього, великі можливості дає використання кредитних спілок в єдиній системі із банківськими установами, трастовими та страховими компаніями для здійснення широкомасштабних фінансових операцій.

Однак в Україні сьогодні існує досить нерозроблена вітчизняною

наукою теорія функціонування позабанківських кредитних установ, що не сприяє з боку держави якісному правовому регулюванню цих суспільних утворень. Зокрема, діяльність кредитних спілок регулюється лише Тимчасовим положенням про кредитні спілки в Україні, затвердженим Указом Президента України від 20.09.1993 р. та декількома актами Національного банку України.

Не дивлячись на те, що в країні здійснюється велика кількість заходів, пов'язаних із функціонуванням та вдосконаленням кредитно-фінансової системи (вдосконалення діяльності Національного банку України, створення та розвиток системи комерційних банків і ряду інших), продовжують залишатися невирішеними проблеми, пов'язані із розвитком системи позабанківських кредитно-фінансових інститутів, що відіграють значну роль на ринку позичкових капіталів будь-якої країни. Існуючі проблеми можуть розглядатися як фактор, що чинить значний негативний вплив на здійснювані в країні фінансово-економічні перетворення.

Актуальна значимість суспільних відносин у галузі кредиту, що розглядаються в даній роботі, та необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення діяльності та розвитку кредитних спілок як позабанківського кредитно-фінансового інституту саме і визначають актуальність цього дисертаційного дослідження.

Ступінь розробки теми. Стан розробки проблем діяльності кредитних спілок як конкурента банківським установам на ринку позичкових капіталів в правовому аспекті ще не підпадав цілеспрямованим фундаментальним дослідженням. Вітчизняна юридична література радянського періоду не приділяла уваги проблематиці існування та діяльності кредитних спілок, хоча вченими був у значному обсязі розроблений інститут кредиту та кредитних правовідносин. Таке становище пояснювалося, в першу чергу, базуванням кредитної політики країни на державній монополії.

Сьогодні, не дивлячись на всі зміни, що відбуваються в економічному та політичному житті України, проблематиці існування позабанківських кредитно-фінансових установ, зокрема кредитних спілок, приділяється також дуже мало уваги. Відсутні будь-які наукові розробки даної теми. Аналітичні публікації в періодичній пресі можна перерахувати за

останні кілька років. В юридичній літературі продовжують домінувати праці, пов'язані із питаннями банківських кредитних правовідносин.

У такій комплексній економіко-правовій проблематиці, яку являють собою кредитні відносини, необхідною умовою дослідження повинна бути координація юридичних досліджень із економічними, які проводяться вченими-економістами, а саме Василюком О.Д., Вознесенським Е.А., Суторміною В. тощо.

Враховуючи комплексність інституту кредитних правовідносин, дисертаційне дослідження спирається на загальнотеоретичні положення, розроблені в працях юристів-фінансистів, цивілістів та управлінців, зокрема Агаркова М.М., Алексеєва С.С., Бельського К.С., Бекерської Д.А., Білецького А.З., Васильєва А.М., Воронової Л.К., Горбунової О.Н., Гуревича І.С., Єрмакової Т.С., Єфімової Л.Г., Іоффе О.С., Кунік А.Я., Козлова Ю.С., Компанець Е.С., Малєїна Н.С., Піскотіна М.І., Полонського Е.Г., Ровінського Є.А., Халфіної Р.О., Флейшиц Е.А.

Теоретичну основу роботи склали також праці зарубіжних авторів, таких як Гілл Е., Годме П., Коттер Р., Нікбахт Е., Райс Д., Роде Е., Рід Е., Рубле Х., Хау Р.

Дослідження, які проводив автор, охоплюючи правові питання відносин в галузі функціонування позабанківських кредитно-фінансових установ в комплексі, разом з тим орієнтоване переважно на фінансово-правовий аспект аналізу.

Нормативною базою дисертації є національне законодавство, що регулює діяльність кредитних спілок України, Литви, США, Канади, Польщі, ФРН.

Емпіричну основу праці складало вивчення практики діяльності окремих кредитних спілок України, а також практика застосування чинного законодавства відділеннями Національного банку України та податковими органами щодо кредитних спілок. В ході підготовки цієї роботи проводилися консультації та обмін думками з проблем, пов'язаних безпосередньо із темою дисертаційного дослідження, із консультантами Національної Асоціації Кредитних Спілок України, фахівцями державних податкових адміністрацій м. Києва, Радянського та Залізничного районів м. Києва, працівниками Юридичного департаменту Націо-

нального банку України. Окреме місце в дослідженні займає вивчення та аналіз практики діяльності кредитних спілок української діаспори в США, Канаді, Австралії тощо.

Тема дисертаційного дослідження пов'язана з науковими проблемами, над якими працює кафедра конституційного та адміністративного права юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є фінансове, адміністративне та цивільне законодавство, що регулює відносини в галузі кредитування, та діяльність кредитних спілок, спрямована на реалізацію цього законодавства. Особливого аналізу були піддані Тимчасове положення «Про кредитні спілки в Україні», Закон України «Про банки і банківську діяльність», нормативні акти НБУ.

Предметом дослідження є поняття та нормативне закріплення правового статусу кредитних спілок, їх структури, діяльності, методів правового регулювання.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення та вивчення на підставі комплексного аналізу існуючих ознак кредитних спілок як специфічного позабанківського кредитно-фінансового інституту, вироблення на цій підставі, з урахуванням практики застосування чинного законодавства України, що регулює здійснення фінансової діяльності вказаними інститутами, основних напрямлень вдосконалення діючого законодавства.

У відповідності із вищезазначеною метою в роботі зроблено намагання вирішити наступні задачі:

- 1) здійснити аналіз існуючих поглядів вчених на природу кредиту та кредитних правовідносин;
- 2) розробити теоретичне визначення кредиту та кредитних правовідносин;
- 3) визначити кредитні відносини як предмет регулювання нормами фінансового права;
- 4) розкрити поняття та сутність кредитних систем країн із розвинутою економікою, а також їх складових ланок;
- 5) визначити поняття та розкрити істотні риси, ознаки та особли-

вості кредитних спілок як позабанківського кредитно-фінансового інституту;

- б) розглянути процес розвитку кредитних спілок та шляхи їх вдосконалення;
- 7) визначити на підставі вивчення норм чинного вітчизняного законодавства та законодавства ряду країн засади діяльності кредитних спілок;
- 8) здійснити на підставі вивчення та аналізу діючого законодавства України, США, Канади, Росії, Польщі, інших країн розробку конкретних пропозиції щодо вдосконалення змісту норм чинного законодавства, що регулює діяльність кредитних спілок в Україні.

Методологія та джерела дослідження. Методологічною основою дисертації були наукові принципи та дослідницькі методи, засновані на вимогах об'єктивності та всебічного аналізу процесів та явищ суспільного розвитку та функціонування системи кредитних правовідносин. Виходячи з того, що наука фінансового права об'єктивно постає на стику інших наук, зокрема конституційного та адміністративного права, економічної теорії, соціології, а в галузі кредитних правовідносин — цивільного права тощо, її методологія включає в себе різні аспекти, тобто дослідження в різних галузях соціальної дійсності. Це зумовлює використання наукою фінансового права певного набору методів. Зокрема, при роботі на дисертацією були використані формально-догматичний (спеціально-юридичний) метод, метод порівняльно-правового дослідження, порівняльно-історичний метод, метод конкретно-правового дослідження, статистичний метод та метод звертання до інших наук. Використання вказаної методології при роботі на темою цієї дисертації дозволило вирішити ряд теоретичних та практичних задач, що виникали в ході дослідження.

Наукова новизна дослідження. Дана дисертація є першою спробою монографічного дослідження ролі та місця позабанківських кредитно-фінансових інститутів в кредитній системі України в нових соціально-економічних умовах в сучасній українській юридичній літературі.

Елементи наукової новизни виявляються в постановці питань фун-

кціонування позабанківських кредитно-фінансових інститутів, визначені мети і завдань дослідження, і полягають:

- 1) у виділенні та вивченні поняття кредитних правовідносин як окремого комплексного інституту фінансового права та дослідженні цих правовідносин як особливого виду фінансових правовідносин, їх складової частини;
- 2) у розгляді та вивченні поняття кредитної системи з виділенням її складових ланок;
- 3) у розгляді правової природи, основних ознак та рис окремих ланок кредитної системи;
- 4) у виявленні специфіки кредитних спілок, що є ланкою кредитної системи, як позабанківського кредитно-фінансового інституту,
- 5) в детальному правовому аналізі побудови та функціонування кредитних спілок, визначенні наявних проблем, пов'язаних з їх діяльністю;
- 6) у дослідженні питання подальшого розвитку і вдосконалення правового регулювання діяльності кредитних спілок.

На захист виносяться наступні положення, вироблені автором в результаті проведеного дослідження:

1. Необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин, його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника. Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреби в коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб.

2. Кредитні правовідносини являють собою сукупність окремих видів правовідносин, які регулюються різними галузями права: фінансового, цивільного, адміністративного.

3. Обґрунтовується положення, що кредитна система являє собою сукупність кредитних відносин та інститутів, які складають ці відносини. Одним з важливіших елементів розвитку та формування кредитної системи є державне регулювання кредитно-фінансових інститутів. До основних напрямків державного регулювання відносяться політика центрального банку у відношенні кредитно-фінансових інститутів, особли-

во банків; податкова політика уряду на центральному та місцевому рівнях; участь уряду у змішаних (напівдержавних) або державних кредитних інститутах; законотворчість законодавчої та нормотворчість виконавчої влади, що регулюють діяльність різноманітних інститутів кредитної системи.

4. В Україні існує триступенева кредитна система, що складається із Національного банку і комерційних банків, які становлять банківську систему, та спеціалізованих позабанківських кредитно-фінансових інститутів, які об'єднані із страховим сектором.

5. Переорієнтація економіки на ринкові відносини викликає необхідність значного вдосконалення кредитно-фінансового законодавства, зокрема в частині, що регулює діяльність позабанківських кредитно-фінансових інститутів. В першу чергу це стосується прийняття Закону України «Про кредитні спілки», внесення змін в діюче кредитне та податкове законодавство, що дозволить кредитним спілкам зайняти належне їм на ринку позичкових капіталів місце.

6. Автором обгрунтовується положення, що кредитна спілка є спеціалізованим позабанківським кредитно-фінансовим інститутом, однією з ланок кредитної системи. Кредитна спілка являє собою громадську організацію, що має на меті фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих коштів для взаємного кредитування та надання позичок за низькими відсотками для покращання свого соціального та економічного стану.

7. Основними принципами створення кредитної спілки є добровільність, рівноправність її членів, самоврядування, законність, гласність та неприбутковість. Управління кредитною спілкою здійснюється на демократичних засадах та шляхом правового розмежування у формі управлінської структури спілки трьох влад: вищої, контрольної та виконавчої.

8. Вивчення практики правового регулювання діяльності кредитних спілок свідчить про наявність недостатності нормативних та правозастосовних актів, прийнятих Національним банком України та Державною податковою адміністрацією. Недоліком є також певні протиріччя та нормативна неузгодженість між актами вказаних органів та діючим законодавством. Це дає право вважати за необхідне підвищити рівень

нормативного регулювання діяльності кредитних спілок.

9. Доводиться, що питання організації діяльності кредитних спілок є багатостороннім і передбачає розв'язання багатьох проблем, зокрема питань власності як самої спілки, так і її членів, створення фондів, використання тимчасово вільних коштів; страхування; створення стабілізаційних фондів та об'єднань кредитних спілок; проблеми взаємовідносин з державними органами - контроль з їхньої сторони, оподаткування кредитних спілок тощо.

Значну увагу приділено в дисертації питанням розробки наукових рекомендацій, спрямованих, на думку автора, на вдосконалення правового регулювання діяльності кредитних спілок в Україні.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати цієї роботи дозволяють обґрунтувати концептуальні підходи до вирішення теоретичних проблем визначення змісту кредитно-фінансових правовідносин, а також поняття та місця кредитних спілок як позабанківського інституту в кредитно-фінансовій системі України. Результати дослідження створюють теоретичну основу необхідних законодавчих перетворень, спроможні притягнути увагу інших авторів до подальших пошуків та системних досліджень у кредитно-фінансовій сфері, яка на практиці швидко розвивається і наближається до сучасних форм кредитно-фінансових систем у країнах із розвинутою економікою.

Висновки та пропозиції у відношенні вдосконалення організації кредитних спілок можуть бути використані при підготовці нового законодавства, що регулюватиме вказані питання. Основні теоретичні висновки підкріплені пропозиціями, сформульованими як зміни та доповнення до діючого законодавства України.

Результати наукового дослідження можуть бути використані також в процесі викладання курсів фінансового права в галузі кредитно-фінансових правовідносин та цивільного права в галузі кредитних правовідносин, при складанні підручників та учбових посібників з фінансового та банківського права.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена на кафедрі конституційного та адміністративного права юридичного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка, де проведено її

обговорення та рецензування.

Основні теоретичні положення дослідження знайшли відображення в трьох наукових публікаціях і виносилися на обговорення на Міжнародній науковій конференції «Проблеми фінансового права», що відбулася у Чернівцях у травні 1996 року, а також на Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Конституцію в житті», що відбулася в Києві в травні 1997 року. Результати дослідження використовувалися автором в практичній роботі, в учбовому процесі при проведенні семінарських занять, при обміні поглядами із працівниками Національної Асоціації Кредитних Спілок України, окремих кредитних спілок м. Києва, НБУ, податкової служби.

Вивчення питань, пов'язаних із практикою застосування діючого кредитно-фінансового законодавства України, поряд з основною метою дослідження, визначили структуру, зміст і спрямованість роботи.

Структура дисертації. Основна мета дисертації визначила структуру і зміст дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, які поділяються на шість параграфів, висновків, бібліографії та додатків. Повний обсяг дисертації - 195 сторінок, додатки на — 4 сторінках, список використаних літературних джерел на 15 сторінках у кількості 193 найменування.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми в аспекті формування правової бази ринкової економіки і побудови правової держави, обґрунтовується теоретична і практична значимість роботи, її методологічні, теоретичні і нормативні основи, новизна дослідження; формулюються положення, що виносяться на захист.

Розділ I. «Правові основи кредитної системи» складається з двох параграфів. У першому розглядається поняття кредиту та кредитних правовідносин, розкривається зміст кредитних правовідносин як комплексного інституту.

Існування та функціонування кредиту об'єктивно зумовлюється наявністю товарного виробництва і грошей. З розвитком товарного вироб-

ництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Передумовою його виникнення є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника. Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреби в коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб. Кредит виступає як економічні відносини, що виникають між кредитором і кредитодержувачем з приводу перерозподілу вартості на умовах повернення у встановлений строк із сплатою відсотків.

Але кредит не є суто економічним поняттям, він являє досить складну субстанцію, дієвість якої розглядається і юриспруденцією. В роботі досліджується кредит та кредитні правовідносини як юридичні категорії.

Дослідження кредитних правовідносин можливо лише на базі теорії держави та права, частиною якої виступає вчення про правовідношення. Деякі автори вважають, що сформування цілісної теорії права відбувається на шляхах розробки категорії правовідношення як центральної в правовій науці.¹ Зокрема, у відповідності із визначенням Р.О.Халфіної: «Правовідношення - це суспільне відношення, врегульоване нормою права».² Сутність правовідносин повинна визначатися зв'язком норми права та правовідношення.

При розгляді фінансового права як галузі права, можна говорити про те, що його специфіка визначається генезисом фінансових відносин, які регулюються нормами фінансового права і складають предмет цієї галузі.³ Сукупність особливостей фінансових відносин істотно відрізняє їх від усіх інших суспільних відносин та дозволяє визначити предмет регулювання фінансового права як систему специфічних грошових відносин, які безпосередньо пов'язані з утворенням, розподілом і витрачанням державних фондів коштів. Тобто, фінансовим правом регулюються тільки організаційно-майнові відносини, що виникають з владної діяльності держави в особі повноважних органів, щодо утворення і використання нею фондів коштів. В той же час слід визнати, що якщо виникнення фінансових відносин завжди пов'язано з нормативними актами, які видає держава, то вони, на відміну від інших економічних відносин, практично завжди носять правовий характер, тобто початково є правовими відносинами.

¹ Козлов Ю.С. Проблемы предмета и методологии общей теории права. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. - С.97.

² Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М.: Юрид.лит., 1974. - С. 51.

³ Див.: Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права. - М., 1960. - С. 17. Цыпкин С.Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности государства. - М.: Изд-во МГУ, 1983. - С. 8.

З позицій загальної теорії права підгалузі фінансового права являють собою більш вузьку групу норм, ніж галузь, тому що вони є тільки частиною тої сфери відносин, які регулюються нормами всієї галузі права.⁴ Виділення підгалузей в фінансовому праві обумовлено соціально-економічною специфікою кожної ланки системи фінансів тощо. І однією з таких ланок виступають саме кредит та кредитні правовідносини.

Кредитні відносини являють собою відносини, які складаються з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, бюджету та населення, і використання цих коштів відбувається на умовах повернення для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.⁵

Для з'ясування юридичної природи кредитних правовідносин в дисертації аналізується їх склад, сукупність притаманних їм елементів тощо. Робиться висновок, що кредитні правовідносини являють сукупність окремих видів правовідносин, які відносяться до різних галузей.⁶

Зокрема, з одного боку кредитні правовідносини є фінансовими відносинами, тому що серед них значну частину складають організаційні правовідносини, які визначають форми і методи діяльності певних кредитних інститутів щодо кредитування, її спрямованість у ті чи інші періоди розвитку економіки. В цих відносинах можуть приймати участь не лише кредитні установи, але і органи державного управління.

Ще одну групу складають владно-майнові правовідносини, безпосередньо пов'язані із процесом надання кредитів. Для функціонування правовідносин даної групи є характерним те, що крім фінансово-правових, в них використовуються категорії, що притаманні цивільно-правовим майновим правовідносинам: застава, гарантії, відсотки тощо, які мають істотні особливості. Треба зазначити, що кредитні відносини в основному є договірними і регулюються, переважно, нормами цивільного права. Але віднесення кредитних відносин лише до цивільних не може вважатися правильним, тому що їм притаманні багато рис, які не є характерними для останніх.

Наявність багаточисельних спеціальних норм, що регулюють кредитні відносини, специфічні особливості цих відносин, їх велике значен-

⁴ Бельський К.С. Финансовое право. Наука. История. Библиография. - М.: «Юрист», 1994. - С. 29.

⁵ Банківська енциклопедія / Під ред. Мороза А.М. - К.: «Слід», 1993. - С. 151.

⁶ Див.: Пискотин М.И. Об учебном курсе «Основы банковского права Российской Федерации». // Государство и право. - 1996. - № 1. - С. 107.

ня в народному господарстві та особливе правове положення не дозволяють погодитися з визначенням кредитних відносин як цивільно-правових договірних відносин. Відносини щодо кредитування є складним комплексним інститутом права. Автор поділяє думку професора М.М. Агаркова, що існують змішані інститути, в яких майнові правовідносини тісно пов'язані з іншими правовідносинами.⁷ Такі інститути слід відносити до цивільного права або до іншої галузі права в залежності від того, які відносини найбільш характерні для даного інституту. Віднесення такого інституту не до цивільного права, а до іншої галузі права не виключає відповідного застосування до нього норм цивільного права. Єдність фінансових, адміністративних та цивільних правовідносин інституту кредитування багаторазово підкреслювалася в літературі.⁸

Незалежно від того, що в кредитних відносинах приймають участь окремі групи правовідносин, вони усі органічно пов'язані і не можуть розглядатися як окремі, тому що представляють єдину систему економічних зв'язків, що відображають один і той же процес руху кредитних грошових коштів в економічному обігу.

Суб'єктами кредитних відносин є сторони, що беруть участь у цих відносинах, тобто кредитор та позичальник. Об'єктом кредиту виступають грошові чи товарно-матеріальні цінності, витрати чи виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір.

Аналіз характерних рис і властивостей кредиту надає можливості розглянути його класифікацію. Щодо видів кредиту, то найбільш поширеною є класифікація кредиту в залежності від організації кредитних відносин: виділяють міжгосподарський, банківський і державний кредити.

У другому параграфі розглянуто поняття кредитної системи та правову природу її складових елементів (інститутів), одним з яких виступають кредитні спілки.

Кредитна система виступає як основний елемент ринку позичкових капіталів. Вона склалася лише після того, як грошове господарство досягло високої стадії розвитку та грошові відносини стали господарюючими. З цього часу сформувалося поняття позичкового капіталу, тобто грошових коштів, що надаються в позичку під певний відсоток при умо-

⁷ Агарков М.М. Предмет и система советского гражданского права. // Советское государство и право. - 1940. - № 8-9. - С. 65.

⁸ Агарков М.М. Основы банковского права. - М.: Изд-во БЕК, 1991. - С. 97.

ві зворотності. Формою руху позичкового капіталу є кредит. Функціонування кредитної системи здійснюється через кредитний механізм.

В роботі доводиться, що функціонування кредиту та кредитних відносин не є суто економічним. Держава надає їм юридичного характеру за допомогою правових норм. Зокрема, правове регулювання фінансово-кредитної діяльності є однією із форм державного керівництва економікою. Основи правової регламентації фінансової діяльності закладаються в конституції будь-якої держави, яка закріплює за найвищими органами законодавчої та виконавчої влади керівництво державними фінансами, в тому числі і в Конституції України.⁹ І тому зрозуміло, що діяльність фінансово-кредитної системи відображається у певних нормативних актах держави.

Основними напрямками державного регулювання в країні є: політика центрального банку у відношенні кредитно-фінансових інститутів, особливо банків; податкова політика уряду на центральному та місцевому рівнях; участь уряду у змішаних (напівдержавних) або державних кредитних інститутах; законотворчість законодавчої та нормотворчість виконавчої влади, що регулюють діяльність різноманітних інститутів кредитної системи.

Автор обґрунтовує положення, що в Україні існує триступенева кредитна система, яка складається із Національного банку і комерційних, інноваційних, іпотечних банків, що становлять банківську систему, та спеціалізованих позабанківських кредитно-фінансових інститутів, які об'єднані із страховим сектором. Зокрема, у Положенні НБУ «Про кредитування» зазначається, що «головними ланками кредитної системи є банки та кредитні установи, що мають ліцензію НБУ, одночасно виступають в ролі покупця та продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних коштів» (п. 1 ч. II). Така структура відображає в більшому ступені потреби ринкового господарства.

В останні роки спеціалізовані позабанківські кредитно-фінансові та страхові інститути все більше починають грати важливу роль на ринках позичкових капіталів країн із розвинутою економікою, займаючи важливе місце у накопиченні та мобілізації грошового капіталу. До цих інститутів можна віднести страхові компанії, пенсійні фонди, позичково-ощадні асо-

⁹ Див.: Ст. 85, 106, 116 Конституції України. Прийнята на II сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

ціації, будівельні товариства, інвестиційні та фінансові компанії, благодійні фонди, кредитні спілки тощо. Ці установи істотно потіснили банки щодо акумуляції ощадностей населення і стали важливими постачальниками позичкового капіталу. Основними причинами утворення та розвитку вказаних інститутів стали: зростання доходів населення в країнах із розвинутою економікою, активний розвиток ринку цінних паперів, здійснення цими установами певних послуг, яких не можуть надавати банки. Крім того, на відміну від банків деякі спеціалізовані позабанківські установи (пенсійні фонди, страхові компанії) можуть акумулювати грошові збереження на досить тривалий термін, тобто робити довгострокові інвестиції.

Кредитні спілки виступають як спеціалізований позабанківський інститут і передбачають обслуговування, як правило, фізичних осіб, що об'єднані за професійними, національними або релігійними ознаками. Свою організацію кредитні спілки здійснюють на кооперативних засадах. Пасивні операції їх формуються за рахунок пайових внесків у вигляді придбання особливих акцій, а також кредитів банків. Активні операції складаються, в основному, шляхом надання короткострокових позичок на придбання певних речей.

Специфічною рисою кредитних спілок є те, що вони спеціалізуються, як правило, на обслуговуванні малозаможних верств населення. Велика кількість людей, що потребують фінансової допомоги, обумовила досить швидке зростання кількості кредитних спілок і істотне розширення їх операцій. В багатьох країнах вони виступають як один з найважливіших інвесторів малих проектів у сфері малого бізнесу.

Із початком проведення економічних реформ кредитні спілки як специфічний вид позабанківських установ відродилися і в Україні, в якій вони існували на протязі майже 70 років кінця XIX - початку XX сторіччя. До сьогоденішнього моменту діяльність кредитних спілок регламентується лише декількома законодавчими актами: Тимчасовим положенням про кредитні спілки в Україні, затвердженим Указом Президента України від 20.09.1993 р. N 377/93; «Типовим статутом Кредитної спілки», узгодженим Правлінням НБУ України постановою N 25 від 07.02.1994 р., а також «Положенням про узгодження Статуту Кредитних

спілок щодо питань кредитування та розрахунків та надання позичок кредитним спілкам», затвердженим наказом НБУ N 41 від 17.03.1994 р.

Основним недоліком в законодавчому регулюванні питання діяльності кредитних спілок є те, що воно не дає можливості здійснювати будь-які інші фінансові операції, крім кредитування та притягнення ощадностей, що суперечить світовій практиці роботи вказаних установ. Більш того, діяльність кредитних спілок вступає в протиріччя із деякими нормами чинного законодавства, згідно яких кредитування — це виключна функція банків. Серед негативних факторів розвитку кредитних спілок в Україні виступають також загальна економічна нестабільність, при якій довгострокове кредитування вважається досить ризикованим; а також соціально-психологічне відношення населення, що є неприємним до будь-яких фінансових структур, які займаються зібранням грошей, після краху трастів та поріднених до них організацій.

В розділі II «Правові підстави формування кредитних спілок в Україні» розглянуто, перш за все, питання виникнення та розвитку кооперативного руху, зокрема, кредитних спілок в Україні та за кордоном, місця кредитних спілок серед інших соціально-громадських утворень. Автором досліджуються проблеми відродження кредитних спілок в нашій країні і шляхи вдосконалення їх розвитку, виходячи з аналізу діяльності цих інститутів в інших країнах світу, в першу чергу, в США, Канаді, Австралії, переважно з аналізу кредитних спілок української діаспори.

Певну увагу присвячено розгляду організаційних мироприємств, проведених як фахівцями кредитних спілок діаспори, так і вітчизняними працівниками, спрямованих на утворення кредитних спілок в Україні та створення Національної Асоціації Кредитних Спілок України.

Окремо автором розглянуто питання формування кредитних спілок у параграфі «Правові засади створення та діяльності кредитних спілок в Україні», в якому розкриваються мета та принципи діяльності кредитних спілок, питання членства та організації роботи.

Головною метою діяльності кредитних спілок є забезпечення регулярних заощаджень та надання позичок своїм членам. При цьому наголошується, що основна перевага кредитних спілок в тому, що вони сприяють заощадженню деякої частини доходу, незалежно від його ве-

личини. Основними принципами створення кредитної спілки є добровільність, рівноправність її членів, самоврядування, законність, гласність та неприбутковість.

Кредитна спілка є статутним суб'єктом. Для її створення необхідно мати склад засновників не менше як 50 осіб (п.7 Тимчасового положення). Статут спілки як локальний акт нормативно визначає цілі та предмет діяльності спілки, відхилятися від яких без зміни статуту заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності кредитної спілки як юридичної особи.

Кредитні спілки належать засновникам і керовані ними, так як власниками майна та керівниками є виключно члени кредитної спілки. Засновники самі визначають шляхи витрачання коштів, кожен член має право 1 голосу незалежно від внеску і кожен може бути водночас і кредитором, і позичальником. На відміну від банків кредитні спілки пропонують кредит під нижчий процент ніж банки і працюють за більш зручним графіком. Головна відміна - кредитні спілки обслуговують виключно своїх членів, їх клієнтами не можуть бути юридичні особи чи інші фізичні особи.

Згідно діючого законодавства членами кредитної спілки, в тому числі її засновниками, можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, досягли 18 років, не обмежені судом у дієздатності та не перебувають у місцях позбавлення волі (ст. 4 Тимчасового положення). Тобто, можна говорити про те, що головним критерієм для прийняття або відмовлення у прийнятті особи в члени кредитної спілки є не ознака громадянства, а ознака постійного проживання на території України.¹⁰

Значної уваги потребують питання організації роботи керівних органів спілки. Управління кредитною спілкою здійснюється на демократичних засадах. При цьому враховується правове розмежування у формі управлінської структури спілки трьох влад: вищої, контрольної та виконавчої.

Перший принцип — це розмежування компетенційними, правовими нормами (законодавчими, статутними) функцій колективного власника та функцій централізованого управління діяльністю кредитної спілки. Тобто, здійснюється розмежування економічної влади колективної

¹⁰ Див.: Діяльність кредитних спілок. В.1. - К.: НМЦ НАКСУ, 1997. - С.8.

власності і функцій управління майном спілки в процесі звичайної діяльності. Цей принцип втілює організацію і виражає діяльність та управлінську компетенцію її вищого органу, яким є Загальні збори.

Другий принцип - централізація керівництва поточною діяльністю кредитної спілки в руках компетентного виконавчого органу на чолі з керівником, який без доручення діє від її імені. Централізацію втілюють і виражають виконавчі органи, якими є Правління, його голова та члени. Це виконавча управлінська влада, яка складається з посадових осіб, причому дані посадові особи можуть мати правовий статус не тільки членів, а і найманих працівників.

Третій принцип - вищого і постійного поточного контролю членів кредитної спілки за управлінською та фінансовою діяльністю Правління. Таким органом є Наглядний комітет (і в деякій мірі Кредитний комітет).

Досліджуючи питання формування кредитних спілок, автор приходить до висновку, що вдосконалення роботи цих позабанківських інститутів вимагає вдосконалення законодавства, що регулює діяльність кредитних спілок. В зв'язку з цим здається доцільним використати при роботі над законопроектом «Про кредитні спілки», такі положення:

1. Визначити кредитну спілку як добровільне об'єднання громадян, створене на кооперативних засадах з метою соціального захисту її членів шляхом залучення особистих заощаджень для взаємного кредитування та надання інших фінансових послуг виключно своїм членам.

2. Кредитна спілка є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку, штампи, бланки та інші реквізити. Кредитна спілка є статутним утворенням. Для її державної реєстрації необхідно подання затвердженого Установчими Зборами засновників (в кількості не менше 50 осіб) Статуту спілки, документів щодо обрання органів управління спілкою.

3. Кредитні спілки створюються з місцевим статусом, при цьому їх функціонування обмежується окремими адміністративно-територіальними одиницями.

4. Членами кредитної спілки, в тому числі її засновниками, можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, поділяють Статут кредитної

спілки та об'єднані спільними інтересами, зокрема місцем роботи, проживання, професійною ознакою тощо.

5. Органами управління та контролю кредитної спілки виступають Загальні збори членів кредитної спілки, Правління кредитної спілки, Кредитний комітет, Наглядовий комітет. Кредитні спілки за своїм бажанням можуть вводити такі органи, як виконавча дирекція кредитної спілки, менеджер кредитної спілки.

В третьому розділі досліджуються питання правового регулювання діяльності кредитних спілок в Україні.

В першому параграфі «Організаційні (фінансово-економічні, господарські) форми діяльності кредитних спілок. Взаємовідносини із державою» розглянуто економічні засади діяльності кредитних спілок, зокрема питання власності як самої спілки, так і її членів, створення фондів, використання тимчасово вільних коштів; страхування членів кредитної спілки; створення стабілізаційних фондів та об'єднань кредитних спілок. Значна увага приділяється розгляду взаємовідносин спілок з державними органами — контроль із сторони останніх, питання оподаткування кредитних спілок; порядок реорганізації та ліквідації цих позабанківських інститутів.

Автором робиться ряд пропозицій щодо вдосконалення законодавства, зокрема:

— власність кредитної спілки є колективною і використовується на виконання її статутних завдань. Повинен бути розмежований правовий статус власності кредитної спілки та її членів. Зокрема, власність спілки складається із вступних членських внесків; обов'язкових зворотних внесків, на які нараховується частка доходу від діяльності спілки, яка пропорційна частці внеску в спільне майно спілки;

— власність члена спілки передається спілці в користування і складається із додаткових зворотних внесків, на які нараховується частка доходу від діяльності спілки, пропорційна частці внеску в спільне майно спілки; зворотних внесків, на які нараховується гарантований відсоток;

— кошти, що надходять до спілки від її членів, на ім'я членів або для членів, та нарахування на них не є доходом (прибутком) кредитної спілки;

— майно спілки формується за рахунок вступних та пайових вне-

сків її членів; коштів, отриманих від надання позичок та інших послуг своїм членам; здійснення інших статутних видів діяльності; грошових та майнових пожертвувань юридичних та фізичних осіб, у тому числі іноземних; інших джерел, не заборонених чинним законодавством;

— кредитна спілка утворює резервний та інші фонди для здійснення своєї діяльності, передбачені Статутом спілки або рішенням її органів управління. Джерелом формування резервного фонду виступають вступні внески членів та встановлені спілкою певні частки доходів своїх членів, доходи від позичкової політики спілки та інші надходження, встановлені її статутом. Резервний фонд формується шляхом щоквартальних відрахувань у визначених Правлінням відсотках до моменту, коли його розмір буде становити 15 % від суми наданих позичок або інших ризикових активів, як це визначено Національною Асоціацією Кредитних Спілок України;

— кредитні спілки можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в державні цінні папери, облігації державних внутрішніх позик та казначейські зобов'язання України, в об'єднання кредитних спілок, а також в комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи.

Окрім вищезазначеного зроблено ряд пропозицій щодо порядку організації та ведення бухгалтерської документації, контролю та звітності кредитних спілок, їх оподаткування.

В роботі доводиться доцільність створення Національного Комітету Кредитних Спілок України, що буде здійснювати державний контроль та ліцензування діяльності кредитних спілок та пропонуються функції, якими він повинен бути наділений. Окрім цього обґрунтовується необхідність утворення Стабілізаційного фонду кредитних спілок, що повинен формуватися по типу банківського. Його створення значно знизить можливість банкрутства кредитних спілок.

Останній параграф роботи присвячується питанню розгляду функцій кредитних спілок. З точки зору теорії держави і права функція — це поняття, що означає напрямок, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності, її забезпечення.¹¹ Звідси функції кредитних спілок — це предмет і зміст їх діяльності, які розглядаються в комплексі, а також засоби та способи, що забезпечують цю діяльність.

¹¹ Алексеев С.С. Общая теория права. - С.27.

Найважливішими функціями для кредитних спілок є забезпечення регулярних заощаджень та надання позичок своїм членам.

Метою своєї діяльності у галузі ощадної політики кредитні спілки ставлять впровадження серед своїх членів програм заощаджень коштів. Вони полягають в тому, що кожна кредитна спілка радить своїм членам регулярно відкладати кошти та збільшувати свої заощадження, використовуючи для цього різноманітні методи. Такими програмами можуть виступати заощадження в сім'ях, передпенсійні заощадження тощо.

При формуванні кредитної політики своєї організації спілки розробляють кредитні програми, спрямовані на надання позичок у певній галузі. Як показує практика, до найбільш розповсюджених відносяться особисті позички, позички на купівлю житла, на оплату освіти тощо. Для відповідного і позитивного ведення позичкової політики органам кредитної спілки необхідне дотримання певних пунктів, зокрема правил позичкової політики; належного оформлення документації; перевірки поданих даних, їх аналізу та визначення розміру та виду позички, що надаватиметься; а також контроль за сплатою позичок та стягування боргів.

Слід зазначити, що заощадження та позички — два основних напрями діяльності будь-якої кредитної спілки, але значна кількість цих організацій надає цілий спектр послуг. Такий підхід до діяльності спілки є ефективним методом залучення нових членів та посилення їх вірності своїй організації. Він сприяє також успішній конкуренції з іншими фінансовими установами. Серед послуг, які можуть надавати кредитні спілки, можна назвати наступні: переказ коштів; юридичні консультації фахівців спілки та нотаріальні послуги; об'яви для своїх членів; публікації або інформаційні листки для відомих членів кредитної спілки про її послуги, її діяльність та питання споживання; надання грошей для купівлі землі та кооперативного будівництва; стипендії та премії студентам; страхові послуги: страхування життя, автомобіля, нерухомого майна, а також страхування від нещасних випадків; передпенсійні внески; плата за комунальні послуги тощо.

Автором пропонується розширити види діяльності кредитних спілок можливістю проведення операцій з коштами членів спілки, зокрема перерахуванням та переказом коштів членів на їх рахунки у кредитній

спілці; проведення розрахункового та касового обслуговування своїх членів; правом виступати гарантом або поручителем виконання членами кредитної спілки зобов'язань перед третіми особами.

Пропонується також надати можливість кредитним спілкам створювати власні пенсійні, страхові та інші програми, метою яких буде вирішення соціальних потреб своїх членів.

У висновках вміщені основні положення, що впливають із проведеного дослідження, заходи по вдосконаленню фінансово-кредитного законодавства в галузі кредитування, зокрема законів, що регламентують діяльність окремих кредитних установ, зокрема, кредитних спілок, та прийняття змін до існуючого банківського законодавства, визначаються перспективні напрями подальшого дослідження проблем, що розглядалися у роботі.

По темі дисертації автором опубліковані статті:

1. Особливості функціонування кредитних спілок (на прикладі будошадбанків Німеччини). // Науковий вісник Чернівецького держ. університету. Випуск 4-5. - Чернівці, вид-во ЧДУ, 1996, с. 320-327.

2. Ланки кредитної системи країн із розвинутою економікою // Науковий вісник Чернівецького держ. університету. Випуск 11. - Чернівці, вид-во ЧДУ, 1997, с. 227-234.

3. Правові проблеми організації діяльності кредитних спілок в Україні. // Науковий вісник Чернівецького держ. університету. Випуск 11. - Чернівці, вид-во ЧДУ, 1997, с. 235-242.

Орлюк О.П. Кредитні спілки як ланка кредитної системи України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 - теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. - Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

В дисертації розглядаються питання щодо поняття та правової природи кредитних правовідносин, кредитно-фінансової системи, про кредитні спілки як ланку кредитної системи України, про місце і роль позабанківських кредитно-фінансових інститутів в системі інститутів фінансового права, а також досліджуються характерні риси, принципи організації та діяльності, функції кредитних спілок.

Запропановано ряд заходів щодо вдосконалення фінансового законодавства в галузі кредитування, зокрема прийняття закону, що регламентуватиме діяльність кредитних спілок, а також прийняття змін до існуючого банківського законодавства.

Ключові слова: кредитні правовідносини; кредитна система; кредитна спілка; позабанківські кредитно-фінансові інститути.

Орлюк Е.П. Кредитные союзы как звено кредитной системы Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.07 - теория управления; административное право и процесс; финансовое право. - Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

В диссертации рассматриваются вопросы о понятии и правовой природе кредитных правоотношений, кредитно-финансовой системы, кредитных союзах как звене кредитной системы Украины, месте и роли внебанковских кредитно-финансовых институтов в системе институтов финансового права, а также исследуются характерные черты, принципы организации и деятельности, функции кредитных союзов.

Предложен ряд мероприятий по усовершенствованию финансового законодательства в области кредитования, в частности принятия закона, регламентирующего деятельность кредитных союзов, а также

принятия изменений в существующее банковское законодательство.

Ключевые слова: кредитные правоотношения; кредитная система; кредитный союз; внебанковские кредитно-финансовые институты.

Orlyuk H.P. Credit unions as the link of the credit system of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of law, Specialty Code 12.00.07, the Theory of Administration; Administrative Law and process; Financial Law. - The Kiev Taras Shevchenko University, Kyiv, 1997.

The dissertation describes the issues, connected with the notion and nature of the credit legal relations, the credit and financial system, the credit unions as the link of the credit system, the place and the role of the outbank credit-financial institutes in the system of Financial Law institutes. Also it researches distinguishing traits, principles of the organization and activity, functions of the credit unions.

This dissertation offers the measures for the improving the financial legislation in the credit branch, in particular the adoption of the Law on the activity of the credit unions and the amendments to the current bank legislation.

Key-words: credit legal relations; credit system; credit unions; outbank credit- financial institutes.

434741

AB 38.614
AB 38.614

Підписано до друку 7.10.97 р. Умов. друк. арк. 1,5.
Тираж 100. Замовлення 2191.

ПВКП "Укртилпроект", 252057, Київ-57, ул. Єжена Потьє, 12.